

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:31.12.2017 ✓Accepted/Kabul: 31.01.2018

DOI: 10.30794/pausbed.424477

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kalın, M.F. (2018). "Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde İlahî Aşk Ve Allah Düşüncesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 32, Denizli, s.189-202.

YESEVÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET'İNDE İLAHÎ AŞK VE ALLAH DÜŞÜNCESİ

Mehmet Fatih KALIN*

Özet

Hayatının tek ve nihai amacı olarak Hakk'ın rızasına ulaşmayı amaçlayan Ahmed Yesevî, Hikmetlerine besmeleyle başlayarak okuyucuyu eserinin içeriğinden haberdar eder ve Hikmet yolcusuna sözlerinden maksadın ne olduğunu eserin başında ilan eder. Yesevî'ye göre, insan yaşamının ereği aşk makamına ulaşmak olmalıdır. Aşk makamı, kişinin rızâ-i ilahî'ye nail olduğu, kul olma bilinciyle çıktığı aşk yolculuğunda tüm fânî arzularından geçerek Sonsuz Olan'a kavuştuğu, "Bir" ile birliğin tecrübe edildiği bir mertebedir. Bu, evvela insanın kendi acz sıfatının farkına varması, nefis'den vazgeçmesi ve bütün âlemin gerçekte Bir'de olduğunu idrak etmesiyle elde edilebilecek bir seviyedir. Hakk ve hakikat yolcusunun, kendi başına yapacağı bir takım ibadet ve taaatlarla menzile ulaşması Yesevî açısından mümkün görülmemektedir. Ayrıca, "ben"den geçerek bu fenâ âlemine seyr ederken sırların aşkâre görülebilmesinde, kesret içinde "Bir" in tecellisine mazhar olunmasında mutlaka bir rehber ihtiyacı vardır. Zira ilim görünenin ötesindeki "hakikat"i görmeye insan için yeterli değildir. Sırların sırrına erişmedeyse, ancak kâmil bir mürşidin kılavuzluğu, kişiyi "maksûd"una ulaştırabilir.

Anahtar Kelimeler: *Allah, Fenâ, Fakr, Rızâ, Aşk, Birlik.*

DIVINE LOVE AND THE THOUGHT OF GOD IN YASAWI'S DIVAN-E HIKMA

Abstract

Ahmed Yasawi, who aims to reach to the service of Allah as the sole and ultimate aim of his life, starts with the the name of God and informs the reader about the contents of the book. According to Yasawi, the only source of human life should be to reach the level of love. The level of love is a number where one has attained God's will and has given up in the world and all the temporary desires. The level of love is also a level in which one has the experience of God and the experience of God. This is a level that can be achieved by first recognizing man's own hunger, giving up his soul, and realizing that the whole world is indeed in God. it is not possible to reach this level only by worshipping. According to Yesevî, a guide is absolutely necessary to reach the love level. Because only information is not enough to understand the truth. Only a superior leader can reach the target to reach the secret of the secrets.

Keywords: *God, Fenâ, Fakr, Rızâ, Love, Unity.*

GİRİŞ: AHMED YESEVÎ VE DİVÂN-I HİKMET

Ahmed Yesevî Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir ki, kendisi doğduğu yeri kutlu Türkistan olarak ifade eder. (Yesevî, 2016: H. 16/38). Babası keramet ve menkıbeleriyle tanınmış Hz. Ali soyundan olan geldiği kabul edilen Şeyh İbrahim Efendi, annesi Ayşe Hatun'dur. Anne babasını kaybeden Ahmed Yesevî'yi ablası Gevher Şehnaz büyütüştür. (Yesevî, H. 1/3-6; Eraslan, 1989: II/160).

Hoca Ahmed Yesevî, XI-XII. yüzyılda Maverâünnehir bölgesinde batınî ve rafizî tesirlerin ileri safhada olduğu bir dönemde Türkler arasında birliğin tesis edilmesine ve Kur'ân ve sünnet çizgisinin yaygınlaşmamsa önemli faydaları bulunan ve Anadolu Müslümanlığının kaynağı olarak nitelendirebileceğimiz bir şahsiyettir. (Kenjetay, 1999: 110, 128). Ablasının Yesi'ye yerleşmesiyle burada büyüyen Hoca Ahmed'in Yesevî adıyla tanınması da bu

*Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, KARS.
e-posta:fkalin25@gmail.com (orcid.org/0000-0002-5537-0469)

sebeple olmuştur. Tasavvufa intisabı, Yesi'ye yerleşmesi ve Arslan Baba ile tanışması ile olmuştur ki (Köprülü, 1984: 63-64), kendisi bunu:

“Yedi yaşta Arslan Baba’ya verdim selam;
‘Hakk Mustafa emanetini eyleyin armağan’
İşte o zamanda bin bir zikrini eyledim tamam
Nefsim ölüp lâ mekâna yükseldim ben işte”

diyerek ifade eder. (H. 1/ 3-6).

Ahmed Yesevî'nin, Arslan Baba'dan manevî bir terbiye aldığını da yine kendi ağzından, aşağıdaki dizelerden anlamak mümkündür.

“Hurma verip, başımı okşayıp nazar eyledi
Bir fırsatta ahirete doğru sefer eyledi
‘Elveda’ deyip bu âlemden göç eyledi
Medreseye varıp, kaynayıp coşup taşıdım ben işte” (H. 1/ 3-6).

Bu ifadelerle bakılırsa Arslan Baba, nebevî bir emanet olduğu anlaşılan ve hurma ile sembolize edilen vesileyi Ahmed Yesevî'ye ulaştırmıştır. Arslan Baba, bahsi geçen sembolik emaneti vermekle, vazifeyi de Hoca Ahmed'e devretmiştir. Ondan emanet ve vazifeyi teslim alan Hoca Ahmed, aşk yolculuğunda kemâle erme ve menzile kilitlenmek üzere medresede yetişmeye başlamıştır.

Divân-ı Hikmet'te ifade edildiğine göre Arslan Baba ashaptan olup Peygambere bağlı ve saygılı, Arapların ulusu, ashabin övgüsüne mazhar olmuş ve Hoca Ahmed için muhafaza ettiği emaneti verdikten sonra canını teslim eden, defin işlemleri meleklerce yerine getirilen bir zattir. (H. 18/43-45). Hz. Peygamber'in işaretleri üzere Yesi'ye gelen Arslan Baba, Hoca Ahmed'i bulup irşad etmiş, terbiyesiyle meşgul olmuş ve emaneti ona teslim etmiştir. Arslan Baba'nın vefatından sonra Buhara'ya gelen Hoca Ahmed, Yusuf el-Hemedânî'ye intisap etmiş zaman sonra onun üçüncü halifesi olmuştur. Yine şeyhinin işaretleriyle Yesi'ye dönmüş ve halkı irşada burada devam etmiştir. (Eraslan, 1989: 160).

Ahmed Yesevî'nin gerçek kişiliği zamanla menkıbevî bir kişiliğe dönüşmüş ve Türk coğrafyasında veli bir şahsiyet olarak şöhret bulmuştur. (Eraslan, 1983: 14).

Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça öğrenmenin yanı sıra dinî ilimleri de tahsil etmiştir. Türklere İslâm'ı sevdirmek amacıyla tüm hayatı boyunca gayret sarf etmiştir. (Eraslan, 1989: 161).

Türk boylarının İslâm'la tanışmasını sağlamasının yanında etkileri günümüze kadar ulaşan ve Anadolu aydınlanması olarak nitelendirilebilecek bir dönemin başlangıcı da Ahmed Yesevî sayesinde olmuştur. İslâm düşüncesinin şer'î doktrinleriyle beraber varlık sevgisi, anlayış ve hoşgörü ekseninde oluşan tasavvufî anlayış da Hoca Ahmed Yesevî'nin gayretleriyle tesis olunmuştur. (Canbay vd. 2017: 44).

Nitekim Nihat Sami Banarlı, Yesevî'nin Allah aşkına dayanan bir irade terbiyesiyle insanı kemâle erdirmek amacını güttüğünü ifade etmektedir. Kulluk görevini hakkıyla yapabilmek için bu dünya hayatı çok kısa olduğundan Yesevî, ömrün her anının Yaradan'ı zikretmekle geçirilmesini düşünmüştür. Allah'a varabilmek ancak nefsi öldürmek ve aşka erişmekle mümkündür. Öyleyse gönlü sevgiyle doldurmak, benliği eritmek ve yanmak aşk yolcusunun davranış biçimi olmalıdır. (Banarlı, 1983: 279-280).

Banarlı, Divân-ı Hikmet'in sadece Hoca Ahmed'e ait şiirlerden mürekkep olmadığını söylemektedir. Banarlı'ya göre, Hoca Ahmed yolundan giden sufiler hem yaşam anlayışlarında hem şiirlerinde şeyhlerinin üslubunu takip ve taklit etmişler, şeyhlerinin adı ve şahsında fani olmak dileğiyle şiirlerine isim koymamışlardır. Zaman içinde bu şiirlerin asıl yazarları unutulduğundan ve şiirler Yesevî tarzında olduğundan Divân-ı Hikmet içinde bir araya gelmişlerdir. Bu nedenle de eser, bütünüyle Hoca Ahmed'e ait olmamakla beraber Yesevî yolunda olan ve Yesevî tarzında hikmetler söyleyenlerin sözleriyle oluşmuş bir hikmetler kitabıdır. (Banarlı, 1983: 280).

Fuad Köprülü'ye göre ise, Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'i, Türk İslâm edebiyatında Kutadgu Bilig'den sonra en eski örneklerden biri olması ve edebiyatta Türklüğün millî unsurları üzerine İslâm ruhunu işleyen ilk eser olması

hasebiyle de tasavvûfî Türk edebiyatının en eski ve mühim abidesi olarak kabul edilmesi gereken bir eserdir. (Köprülü 1984: 119-120).

İnsanı cehaletten, yadırganacak eylemlerde bulunmaktan ve adaletsizlikten koruyan bir vasıf olarak hikmet, içerisinde idrak, doğruluk ve merhameti barındıran bir haslet olarak inancın ve eylemlerin metafizik ve ruhanî boyutunu ortaya koyar. İnsanı, doğruluk ve dürüstlük içinde yaşayabilmesi için hakikate sevk eder. İnsanın yapıp etmeleri hikmet ile ilişkili olduğu ölçüde anlam ve amaç kazanır. (Kalın, 2017: 3-4). İşte bu çerçevede Hoca Ahmed Yesevî de Türk boylarının Hakk'ı ve hakikati bulması ve bilmesi için gayret sarf etmiş, hikmetlerinde Kur'ân ve Sünnet çizgisinden sapmadan nasihatlerde bulunmuştur.

Biz bu makalemizde Hoca Ahmed'in hayatı ve eserine dair bu kadarlık bilgiyle iktifa edeceğiz. Şimdi Hoca Ahmed Yesevî'nin Allah düşüncesini incelemeye çalışalım.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN AŞK YOLCULUĞU

Hikmetlerinin ilkinde söze besmele ile başlaması, Ahmed Yesevî'nin arı imanının bir göstergesi ve Allah'ın adı ile yaptığı bu giriş, onun hakikatin ve hikmetin Yaradan'da olduğu düşüncesini izhar etme şeklidir denilebilir. Bundan sonrasında o, ihtiyaç sahiplerine dost olmayı, onları desteklemeyi ve benlik sevdası olanlardan uzak durmayı öğütlemektedir. Yine âyet ve hadislerle dayanarak konuşanlara kulak verilmesini ve kişinin rızıkına ve nasibine tevekkül göstermesini öğütler. Kur'ân'dan haberdar olduğu halde, onun hükmüne uymayanları Yesevî eleştirir ve insanın kötülüğe eğilimli olduğunu belirtir. Kendisinin mürşid-i kâmil yardımıyla şeytanın şerrinden korunduğunu ve nefis mücadelesinde başarı kazandığını söyler ki, (H. 1/3-5).

Reşat Öngören, mürşid kelimesinin tasavvuf alanında velî ve pîr kelimeleriyle beraber şeyh kelimesinin müradifi olarak kullanıldığını belirtir. Öngören mürşid kelimesinin Kehf sûresinde (18/17), "doğru yolu gösteren rehber" anlamında kullanıldığını da zikreder. (Öngören, 2010: 50). Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde bazen kendisine yol gösteren, yardımcı olan mürşidi olarak Hızır'ı (H. 2/6-8) bazen de Pîr-i kâmil diyerek Hz. Peygamber'i (H. 2/9-10) dile getirmektedir.

Yaradılmış her varlığa güzellikle muamele edilmesi gerektiğini düşünen Hoca Ahmed, Allah'ın gönül incitenlerden hoşlanmadığını, bu nedenle de küfür üzere olanlara dahi incitici davranılmamasını tavsiye eder. Kendisinin Hz. Peygamber'in sünnetlerine uygun hareket ettiğini de dile getirir. (H. 1/5-6).

Yesevî'nin söylediklerinden anlaşıldığına göre, bir yaşındayken peygamberler, üç yaşında kırklar kendisini ziyaret etmiştir. Dört yaşında Peygamberin kendisine bir nevi vazife işareti olan "hurma"yı verdiğinden bahseden Yesevî, vazifesini ifa ile yani irşâd ile nice günahkârın doğru yola girmesine vesile olduğunu ve Hızır'ın daima kendisine yardımcı olduğunu söyler. (H. 2/7-8). Ancak burada izaha muhtaç bir nokta şudur ki, Hoca Ahmed aşağıdaki dizelerde görüldüğü üzere Birinci Hikmet'te kendisine "hurma"nın verildiği olaydan bahsederken emaneti veren kişi olarak Arslan Baba'dan bahsetmektedir:

"Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selam;
'Hakk Mustafa emanetini eyleyin armağan'
İşte o zamanda bin bir zikrini eyledim tamam
Nefsim ölüp lâ mekâna yükseldim ben işte"
"Hurma verip, başımı okşayıp nazar eyledi
Bir fırsatta ahirete doğru sefer eyledi
'Elveda' deyip bu âlemden göç eyledi
Medreseye varıp, kaynayıp coşup taştım ben işte" (H. 1/5).

İkinci Hikmet'te ise, "Dört yaşında Hakk Mustafa verdi hurma" ifadesiyle "hurma"yı aldığı kişiyi Hz. Peygamber olarak söylemektedir. (H. 2/8). Bu iki Hikmet'te emanetin alınma zamanının da dört ve yedi olarak farklı yaşlar olduğu görülmektedir.

Yesevî, ibadete beş yaşında başladığını, oruç tuttuğunu, altısında uzlete çekildiğini, meleklerden ders aldığını ve dünyayı terk ettiğini söyler. Yukarıda da değinildiği gibi yedisinde Arslan Baba'dan "hurma"yı aldığını ifade eder. (H. 1/5). Sabr ve rıza makamlarını geçmesi de yine yedi yaşında olmuştur. (H. 19/45). Sekiz yaşında hikmet

söylemesinin emir buyurulduğunu ve Pir-i Kâmil'in ona mey içirdiğini, bu pirin de Hz. Muhammed olduğunu belirtir. (H. 2/9-10).

On birinde fakr ve rıza makamlarını geçmiş olan Hoca Ahmed on ikisine geldiğinde bütün ruhların kelâmını iştmiş, hurilerce selamlanarak kendisine sır şerbeti sunulmuştur. On üç yaşında deryaya daldığını, marifet cevherini sırdan derdiğini, (H. 19/46) nefis mücadelesine başlayarak, kibirden uzaklaştığını ve böylece on beşindeyken Huri ve Gilman'ın kendisine gelerek ona saygı gösterdiğini, fakat Hakk'ın cemâlini arzuladığı için kendisine verilen haberi reddettiğini ifade eder. On altı yaşında bütün ruhların pay verdiğini, Hz. Âdem'in kendine "evladım" hitabıyla sarıldığını, on sekizinde kırklar ile şarap içtiğini, zikir söyleyip cennetleri dolaştığını ve Hz. Muhammed'in cemâlini gördüğünü söyler. On dokuzunda kendisine yetmiş makamın açığa çıkarıldığını, içinin ve dışının temzilendiğini ve nereye giderse Hızır'ın yanında olduğunu, yirmi yaşına geldiğinde makam aşştığını ve pirin hizmetini tamam erdirdiğini, dünyadaki kurdun kuşun kendisini selamladığını anlatır. (H. 3/10-11).

"Ben yirmi iki yaşında fâni oldum;
Merhem olup gerçek dertliye deva oldum;
Sahte âşik-gerçek aşığa tanık oldum;

O nedenle Hakk'a sığınıp geldim ben işte" (H. 4/12) dizelerinden anlaşıldığı üzere Hoca Ahmed Yesevî, o zamana kadarki geçen sürede her ne kadar Hakk'ı arayan bir kul olsa da, aşk yolculuğunda kat ettiği mesafe henüz yeterli olmamıştır. Meleklerin selamladığı, nebilerin ziyaret ettiği, Hızır'ın yoldaş olduğu ve en önemlisi Hikmet/2'de bahsedildiğine göre âlemlere rahmet Hz. Peygamber'in hurma vererek bizzat vazifelendirdiği Yesevî'nin insan-ı kâmil olma yolunda en önemli haslet olan "ölmeden ölmek", dünyadan geçerek fâni olmak mertebesine erişmesi yirmi iki yaşında gerçekleşmiştir. Yine de o, ibadetlerinin onu kurtarmayacağından, daha doğrusu Hakk'a ulaşmada yeterli olmayacağından duyduğu endişeyle halinden memnun değildir ki, "Yirmi dörde girdim, Hakk'tan uzak" (H. 4/12) ifadesini kullanır.

Ahmed Yesevî, kendisini Hallac-ı Mansur'a benzeterek yirmi altı yaşında cemâlullah için mücadeleye giriştiğini, ancak bu meşakkatli yolda rehbersiz yani, pirsiz yürüdüğü için de sıkıntıya düştüğünü, ancak yirmi yedisinde pirini bulduğunu ifade eder. Pirin rehberliğinde sırta eren Yesevî, sırrı muhafaza ettiğini de belirtir ki, tasavvufta sırrı saklamak, perdeyi örtmek çok önemlidir. Yesevî'nin de Hikmetlerinde ifade ettiği gibi, Hallac-ı Mansur'un duçar olduğu eziyetin nedeni sırrı ifşâ etmesindedir. Onun aşk makamına erişmesi yirmi sekiz yaşındayken olmuştur. Artık o, sadece gündüz değil, geceleri de ibadetle ve nefis mücadelesiyle geçirerek sâdik bir kul olmaya başlamıştır. Fakat aşk oduyla yanarak dünyadan tamamen vazgeçme merhalesine gelmesi otuz yaşında gerçekleşmiştir. Onun bu mücadele ve mücahedesinde ulular yine destekçisi olmuştur. (H. 4/13).

Otuz bir yaşına geldiğinde Hızır elinden mey içmiş, şeytanın tasallutundan kurtulmuş ve otuz ikisinde affa mazhar olduğuna dair Hakk'tan ferman almıştır.

"Otuz dörtte âlim olup ârif oldum;
'Hikmet söyle!' dedi Rabbim, söyler oldum"

dizelerine göre Yesevî, ilim irfan seviyesine erişme zamanını ise otuz dört yaş olarak zikreder ki, hikmet söylemesi de bu yaşta Allah tarafından kendisine buyurulmuştur. Yine aynı yaşta yeniden kırklar ile şarap içmiş, arkadaşlık etmiş, içi dışı nur ile dolmuştur. (H. 5/14). Otuz altısına geldiğinde ise kemâle erdiğini ve Hz. Peygamber'in kendisine cemâlini gösterdiğini şu şekilde söyler:

"Otuz altı yaşta oldum kemâl sahibi,
Hakk Mustafa gösterdiler bana cemâl".

Sonraki yaşlarda ömrünün beyhude geçtiğini, hakkıyla ibadet edemediğini ve pişmanlıklarını dile getiren Yesevî, Pir-i kâmil içkisinden tadarak gönlünün lâ mekân'a eriştiğini (H. 5/15) ifade eder ki önceki hikmetlerinde Pir-i kâmil'i Hz. Muhammed olarak açıklamıştı. (H. 2/9-10).

Yesevi, kırk ikisine geldiğinde arşı, kürsiyi, levhi ve kalemi gezdiğini, kırk dördünde muhabbetin pazarında dolaşıp Mansur gibi nefisini dara çektiğini, kırk altısında Allah'tan ilham aldığını, kırk yedisinde yedi yönden ilhama mazhar olduğunu, şarap kadehini pirinin bizzat sunduğunu söyler. (H. 6/16-17). Ellili yaşların başlarında insanlardan, evinden barkından uzaklaşarak imân dâhil her şeyden vazgeçtiğini, neticede elli üçünde vahdet şarabının kendisine nasip olduğunu ve elli dörtte mârifet meydanında gezindiğini şu dizelerle anlatır:

“Elli iki yaşta geçtim ev-barktan,
Ev-bark ne demek, belki candan”.
“Elli üçte vahdet şarâbından nasib eyledi,
Yoldan azan günahkâr idim yola saldı”.
“Elli dörtte bedenlerimi ağlar eyledim,
Marifetin meydanında gezindim”. (H. 7/18).

Yesevî gün geçtikçe ve ömrü ilerledikçe insanın Allah karşısındaki aciziyetini, Yaradan’ın ululuğunu, insana lütuf ve ihsanlarını daha iyi idrak etmektedir ve ellili yaşların sonunda Rabbi karşısında insanın amellerinin ne kadar yetersiz olduğunu ve O’nun rahmeti olmaksızın perişanlığını idrak eder.

“Altmış iki yaşta Allah ışık saldı
Baştan ayağa gafletlerim yok eyledi
Canım, gönlüm, aklım, şuurum ‘Allah!’ dedi”

diyerek o bu kavrayışını ifade eder. (H. 7/19).

Bir kuyuya girerek yaşamını orada sürdürmesi de yine Hakk buyruğu ile olmuştur. Altmış üç yaşında yerin altına girmesini, Hz. Peygamber Mirac’a çıktığında orada ruhunun onunla karşılaşması ve sohbet etmesiyle izah eder. (H. 2/6-10, H. 8/21). Hoca Ahmed:

“Altmış üçte çağrı geldi; ‘Kul yere gir!,
Hem canınım, canânınım, canını ver,
Hû kılıcını ele alıp nefsini kır’...”

dizeleriyle çukura girme nedenini açıklamakla beraber, can ile canânın bir olması ifadesiyle “vahdet” düşüncesine de vurgu yapmaktadır. (H. 7/19-20). Onun Hz. Peygamber’e olan sevgisi, yeterince kulluk edememe endişesi ve Allah’a karşı duyduğu huşu ömrünü yer altında geçirme kararında etkili olmuştur. Âlemlere rahmet olan peygamberin ömür süresinden fazlasını bu dünyada geçirmek istemeyen Hoca Ahmed, ölmeden evvel ölmenin dünyadan vazgeçmek olduğunu bildiğinden nefsinin bu şekilde fenâ âleminden koparmak istemiştir. (H. 8/20-22, H. 9/23-24, H. 10/24-26). Zira nefis dağını aşmak, insanı fenâfillaha yakınlaştıran en önemli unsurdur. (H. 27/58). Öyle ki, Hoca Ahmed Hakk’ın rızasını kazanabilme, yani âşık olma yolunda nefsinin terbiye etmek için rezil rüsva olmayı, perişanlık çekmeyi ve belalara duçar olmayı talep etmektedir. Onun bu talebinden maksadı, menzilin Allah olmasındandır. Âşık kişi, Allah’ın sevgisi ve rızasını kazanabilme uğruna dünyayı kendisine haram eyleyen, başka hiçbir şeyi elde etme arzusunda bulunmayan kişidir. (H. 48/84, H. 135/214). Her kişinin kârı olmayan âşk yolculuğunu başarmada Allah’tan medet dileyen Hoca Ahmed, “Her ne eylersen, âşık eyle ey Allah’ım” diyerek bu yolda her çileye boyun eğeceğini niyâz etmektedir. (H. 33/63-64).

Âşık kişinin vasıflarını da birçok şiirinde dile getiren Ahmed Yesevî’ye göre, Hakk’a talip olan kişi evinden barkından, canından, itibarından geçmiş olmalıdır. Gerçek âşık, namaz ve oruç gibi ibadetler başta olmak üzere taatında devamlı olan, seherlerde Allah’ı zikreden, O’nun sevgisini kazanamama endişesiyle ağlayan, zikrinde devamlı ve şükür sahibi kimsedir. Böylesi bir âşık, kendisini iki dünyadan da üryan eyleyerek, sadece rızaya erişme derdine düşendir. (H. 48/84, H. 59/97-99, H. 85/139).

HOCA AHMED YESEVÎ’DE ALLAH-İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ

Düşünce ve fikirleriyle Türk-İslam düşüncesine önemli ve etkili katkıları olan ilim, irfan ve düşünce insanı Hoca Ahmed Yesevî’nin fikirlerinin temelinde Kur’ân ve Hz. Peygamber’in sünnetinin tesirlerini görmek mümkündür. O, insanın olgunlaşmasına vesile olacak hal ve hasletlerden ve bir takım ahlâkî pratiklerden bahsederek, hikmetlerinde kemâle ve rıza makamına ermenin yollarını göstermeye çalışmıştır. (Yıldırım, 2017: 76).

Yesevî, insanın Yaratıcı ile buluşmasını sağlayan bir eren-ozan olarak dikkat çekmektedir. O, yaşadığı toplumun insan yapısını dikkate alarak ele aldığı soyut düşünceleri ve kavramları arı bir Türkçe ile anlatmaya çalışmıştır. İslâm ile yeni tanışan bozkırın savaşı ve göçebe halkına öncelikle Yaratıcı’yı bir kabul etme ve O’na yakarma düşüncesini aşılama uğraşır. Hikmetlerdeki diğer önemli tema peygambere bağlılıktır. İçtenlikle iman etmeyi

ve şirkten, riyadan, dünyaya meyiletmekten uzaklaşmayı salık veren Yesevî'nin bu istikametteki sözleri sonradan Yunus Emre ile birlikte devam etmiştir. (Bozkurt 1995: 166). Şimdi, Pîr-i Türkistan'ın Allah, evren ve varlıkla ilgili düşüncelerini ele almaya çalışalım.

Tasavvuftaki, evren anlayışı Aşkın Varlık'ı tanımak O'na ulaşmak için bir yol bulabilmek gayesi üzerine oturtulmuştur. Vahdet-i Vücûd öğretisinde her yerde, her şeyde, var olan ne varsa bütün mevcudatta Allah'ın tecellisini görmek söz konusudur. Hoca Ahmet Yesevî de divanında bu düşünceyi söyle dile getirmektedir:

“Evvel Hû, Ahir Hû deyip, perişan ol,
Hakk cemâlini göstermezse ben ne olayım,
Zahir Hû, Batın Hû deyip yola gir,
Hakk cemâlini göstermezse perişan olunur”. (H. 95/150).

Burada, Ahmet Yesevî, Allah'ı “İlk” ve “Son olan”, “İçkin” ve “Aşkın”, hem “Görünen” hem “Gizli olan” şeklinde tarif etmektedir. Yine, tüm benliğiyle kulan kendisini Yaratıcı'da yok saymasını öğütleyip, var olmanın kıymetinin ancak Allah'ın cemâliyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Allah'ı, hem Zâhir hem Bâtın olarak tanımayı “yola girmek” olarak tasvir eden Yesevî, aksi bir gidişatın perişanlık olduğunu belirtir.

Ahmed Yesevî'ye göre, dini bilmeden mistik yolculuğun sonuç vermesi mümkün değildir. Onun aşk yolculuğu da kendi ifadesine göre hem şeriat hem tarikat yolunu izlemesinden kaynaklıdır:

“Şeriatın bostanında cevlân eyledim,
Tarikatın gülzarında seyrân eyledim,
Hakikatten kanat tutup göklere uçtum,
Marifetin eşliğini açtım dostlar”
“Elest şarabını Pîr-i kâmil doyasıya verdi,
İçiverdim mikdarım kadar koyuverdi,
Kul Hoca Ahmed içim dışım yanıverdi,
Tâliplere inci-cevher saçtım dostlar”. (H. 19/46-47).

Şeriat olmadan nasıl ilahî yolun yolcusu olunamazsa, marifet olmadan, sadece şeriatin de yetmeyeceği ve şeriatini tamam etmedikçe tarikatın da yetmeyeceği vurgusu Hoca Ahmed'in bu konudaki en temel vurgusudur ki, o bunu şöyle beyan eder:

“Marifetin minberine binmeyince,
Şeriatin işlerini bilse olmaz.
Şeriatin işlerini tamam eylemeyince,
Tarikatın meydanına girse olmaz”. (H. 124/196).

İtikadı sağlam olmayan, inancın tasdik ve amel boyutlarını tamam etmemiş ve bir mürşide bağlanmamış kimselerin aşk makamına ulaşamayacağını, Hakk'ın rızasını kazanmak gayesinde olanın öncelikle mürşidin memnuniyetini elde etmesi gerektiğini de Yesevî yine **şu şekilde** ifade eder:

“Tarikate şeriatlı girenlerin,
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İş bu yolu pîrsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.
Tarikate siyasetli mürşid gerek,
O mürşide itikatlı mürid gerek,
Hizmet kılıp Pîr rızasını bulmak gerek;
Böyle âşık Hakk'tan pay alır imiş”. (H. 109/176-177).

Dolayısıyla Yesevî'ye göre insan tek başına hakikati bulamaz. Bu sebeple bir yol göstericiye ihtiyacı vardır. Çünkü nefis insanı hak yolundan saptırıcı arzu ve iştiyaklarla donanmıştır. Nefsin ıslahında, kulun yolu bulmasında ve Allah rızasını kazanmada en önemli faktörün bir rehberin bulunması ve bu rehberin rızasının kazanılması olduğu fikrini Hoca Ahmed sıkça işlemektedir. (H. 1/5, H. 15/38, H. 22/51, H. 26/56, H. 59/98-99, H. 109/176, H. 128/202-204, H. 139/220, H. 151/239).

“İş bu yolu pîrsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş”
“İş bu yola ey kardeş pîrsiz girme
Hakk yâdından bir an gâfil olup yürüme” (H. 109/176)

tavsiye ve ikazı onun rıza makamına erişmede mürşidin gerekliliği düşüncesini en iyi ifade eden anlatımdır.

İnsanın Hakk'a ve hakikate erişmede her ne kadar mürşide ihtiyacı varsa da, bu yolculuğu ve nihayetinde ulaşılabilecek menzili nasip edecek yegâne kudret sahibi ancak Allah'tır. Hoca Ahmed, halktan hiç kimsenin insanın derdine derman bulamayacağını, ancak Hâlık olan Allah'ın yol gösterici olduğunu, Allah'ın bağışlayıcılığını, Bir ve Var olduğunu, O'nun rahmeti olmaksızın insanın perişan olacağını, sadece O'nun lütfuyla sıkıntıların giderilebileceğini açık olarak ifade etmektedir. Hikmet/21'de yer alan,

“Hiç kimse yok yerde gökte Sen'sin Kâdir,
Şüphem yoktur bu sözümde özün tanık,
Hem teksin, bir tanesin şüphesiz hâzır,
Elimi tutup yola koy 'Ente'l-Hâdi”

dizeleriyle o, Allah'ın birliğine, kudretine, her yerde hazır ve nazır olduğuna vurgu yapmaktadır. (H. 21/50). Bir sonraki hikmette de, kendisinden beklenti içinde olunabilecek yegâne varlığın Allah olduğuna dikkat çekmekte, zikrederek sadece Allah'tan yardım istenmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmektedir:

“Cevabı O'ndan dileyip eyle dua,
İhtiyacını hâzır eyleyince ihtiyaç gideren,
Rahmet deryası dolup taşar yetse Fırat,
Elimi tutup yola koy 'Ente'l-Hâdi”.

...

“Kul olsan zikrini de, elini tutsun,
Yoldan saparsan rehber olup yola koysun,
Seherlerde ağla rahmeti gelsin,
Elimi tutup yola koy 'Ente'l-Hâdi”. (H. 22/51).

Ahmed Yesevî, insanın hakikati görüp anlamasında, insanın âlemdeki yerini ve Yaratıcı karşısındaki durumunu kavramasında Hakk'ı zikretmenin, daima O'nu anmanın öneminden bahseder. Allah'ı her şartta hatırlama ve kendisini O'nun karşısında, hatta O'nun varlığıyla bir görme bir çeşit üst ya da üstün insan modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoca Ahmed, Hakk'ı zikretmekle artık sadece yokluğu idrak ettiğini, yalnızca Allah'ın hakikatte var olduğunu, kendi varlığının Allah'ın kudretiyle ve Allah için olduğunu kavradığını ve fenâfillah makamına ulaştığını söyler. Candan geçmedikçe tekrarlanan, yani gönülde tesiri olmadan yapılan bir takım zahiri eylemlerin kıymetinin olmayacağını belirtir. (H. 2/8, H. 50/87). Bu üst insan derecesine yükselişi Hoca Ahmed Yesevî fenâfillah makamı olarak değerlendirmektedir.

“Nam ve nişan hiç kalmadı, 'Lâ... Lâ...' oldum;
Allah zikrini diye diye 'illâ...' oldum;
Halis olup, muhlis olup '...Lillâh' oldum;
'Fenâfillah' makamına geçtim ben işte”. (H. 2/8).

Allah'ı Zâhir ve Bâtın olarak kabul etme, Hakk'tan pay alma, rıza ve fenâ makamlarından bahsetmesi vb. gibi kavram ve ifadelerine bakıldığında Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde vahdet-i vücûd öğretisini açık bir şekilde görmek mümkündür. Hikmetlerinden birinde "Bir ve Var'ım cemalini **görür müyüm**" diyerek Yaratıcı'ya yakarması, elli üç yaşında vahdet şarabından içtiğini, yoldan çıkmışken doğru yola iletiildiğini, elli dördünde bedeninden geçerek marifet makamında gezindiğini anlatması yine vahdet-i vücûd öğretisinin yansımalarıdır. Bu manevî yolculuğun nihayetinde maksadına eriştiğini de aynı Hikmet içerisinde şu beyitlerde dile getirir:

"Elli beşte cemal için dilenci oldum,
Kavruldum, yandım, gül gibi tâ ki yok oldum,
Allah'a hamdolsun cemal arayıp edâ oldum,
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?" (H. 7/18-20).
"Kul Hoca Ahmed ötelerden geçip aştım,
Uçan kuş gibi lâ mekân'a aştım ben işte" (H. 15/38).

Hoca Ahmed, beşer nazarıyla görülemeyenleri görerek birlik tecrübesini yaşamasında Hakk ile arasındaki perdelerin kalktığını, vahdet meyini yudumladığını ve "Bir" ve "Var" olan Allah'ın kendisine lâ mekân'da dersler verdiğini, yakarışları neticesinde de cemâlini vadettiğini söyler.

"Bir ve Var'ım derler verdi perde açıp;
Yer ve gökte duramadı şeytan kaçıp;
Sölen eyleyip, vahdet meyinden doyasıya içip,
Lâ mekân'da Hakk'tan derler aldım ben işte".

"Ağlar idim seher vaktinde nidâ geldi,
'Cemâlimi göstereyim' deyip vaad eyledi,
Aklımı alıp, şaşkın kılıp aşkını saldı,
Lâ mekân'da Hakk'tan derler aldım ben işte". (H. 17/39-40).

Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de, *birlik/vahdet* düşüncesidir. Onun, İslam Düşünce tarihinde vahdet-i vücûd olarak anılan bu düşünceyi İbn-i Arabî'den daha önce ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. (Kenjetay, 2003: 224).

Yine Yaratıcı ile yaratılanın bir olduğu, kulun kendini Allah'ta erittiği ve aradaki perdelerin kalktığı seviyeden de Yesevî hikmetlerinde bahsedildiği görülmektedir:

"Gerçek dertliye kendim ilaç, kendim derman;
Hem âşıkım hem mâşukum, kendim canân;
Rahmet eyleyim, adım Rahmân, zâtım Sübhân;
Bir nazârda içlerini safâ eyledim" (H. 54/92).

dizeleri *birlik tecrübesinin* ifade edildiği anlatımlardır. Yaratıcı ile bir olma, kendini O'nda yok etme hali olarak deneyimlenen bu mistik durum, "sonsuzluk okyanusundan sonlu âlemin kıyılarına zaman zaman gelen devasa inkişâf ve ilham dalgalarından birinin cazibesine kapılıp, o dalga ile birlikte onun Ezeli, Ebedî ve Sonsuz kaynağına doğru sürüklenip gitme tecrübesi" şeklinde tanımlanmaktadır. (Ertürk, 2004: 75). Bu tecrübeye bir "buluşma" söz konusudur ki, bu buluşmanın bir tarafı "hiçlik"te kaybolan, kendisini "Bir"de var gören insan, diğer tarafı ise, Zâhir ve Bâtın olan Hâlık'tır. Bu hali bazıları "ittihat", bazıları "vusûl", bazıları "kurb", hatta bazıları "hulûl" kelimeleriyle anlatmaya çalışmışlardır. (Aydın, 2002: 91-92).

Aynı hikmet içerisinde namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmekle beraber Allah ile bir olma haline erişemeyen, Allah ile arasına başka şeyler koyanların dünyevî nazarda şeyh de olsalar son tahlilde imanlarının makbul olmadığı da;

“Oruç tutup halka riyâ eyleyenleri,
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka binâ koyanları,
Son anda imanından ayrı eyledim” (H. 54/93)

dizeleriyle vurgulanmaktadır. Hoca Ahmed'in birçok Hikmet'inde ahir zaman şeyhlerinin ve hocalarını eleştirdiği görülmektedir. Bu kimselerin zahirleri düzgün gözükmekle beraber, batınlarının bozuk olduğunu, bunların dünyaya meylederek kibre, riyaya ve mal ve şöhret gibi aldatıcı şeylere tamah ettiğini anlatan Hoca Ahmed, bu sahte hocaların aşk'a erişemediklerinden söz eder. (H. 85/139, H. 88/143, H. 95/150-151, H. 129/204, H. 147/231, H. 219/341-342, H. 220/343, H. 232/365-366). Dolayısıyla Yesevî düşüncesinde kulun Allah katında değerinin olması ve yapılan ibadetin kıymet ve kabulü ancak ilahî rızayı kazanmak amacıyla hareket edilmesine bağlıdır.

“Dalgıç denizine girdim, varlık şehrini gezdim,
İnciyi sedefte gördüm, cevheri hazine içinde.
Arş ve Kürsî'yi yürüdüm, Levh ve Kalem'i gördüm,
Varlık şehrini gezdim, söyledim bu can içinde.
Eri gördüm erleştim, istediğimi sordum,
Hepsi sende dedi, kaldım hayret içinde” (H. 62/103)

ifadeleriyle kesret âlemini denize benzeten Yesevî, varlıklara bakıp her şeyin aslını anladığını, ardından arş ve kürsî makamlarına eriştiğini, her şeyin sırrının insanda saklı olduğunu öğrendiğini, eriştiği bu makamda zâhirde olanın ötesindeki bâtinî gerçekliklere hâkim olduğunu dile getirir. Allah'ın her yerde hazır ve nazır olmakla birlikte mekândan münezzehtir olduğunu da aynı hikmetteki,

“Kul Hoca Ahmed canı, hem cevherdir hem hazine,
Her şey O'nun mekânı, O lâ mekân içinde”

diyerek (H. 62/103) ifade eder.

Yesevî, aşk'a ve Aşkın'a talip Salih bir mümindir. Ondaki aşk, Allah ve elçisine olan sevgi ve bağlılık anlamındadır. Aşk ona göre tıpkı iman gibi Allah'ın insanlara bir lütfudur. Aşkla yananların içi aydın olup nefisleri her türlü pislikten arınmıştır. **İnsan ancak hakiki aşk ile benliğinden sıyrılıp Hakk' a kavuşabilir.** Zira aşk ikiliği yok eder. Fakat aşkın yakıcılığı da meşakkatli ve tahammülü zordur. Buna rağmen hakiki **âşık** güçlülere katlanma sebatında **olan**, derdini zevk edinen, Hakk için gözyaşı dökendir.

“Aşkî değse, yakıcısı can ve bedeni,
Aşkî değse, viran eyler ben-benliği,
Aşk olmasa bulup olmaz Mevlâ'm seni;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
Aşk pazarı ulu Pazar, sevdâ haram,
Âşıklara senden başka kavga haram;
Aşk yoluna girenlere dünya haram,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
Kul Hoca Ahmed aşktan ağır belâ olmaz;
Merhem sürme, aşk derdine devâ olmaz;
Gözyaşından başka bir şey tanık olmaz;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım”. (H. 33/63-64).

O, Allah sevgisini ve gayesinin Allah'a erişmek olduğunu yine şu beyitle de dile getirir:

“Taâlallah zihî ma'nî, Sen yarattın cisim ve canı,
Kulluk eyleyim gece gündüz, bana Sen gereksin”. (H. 35/66).

Yesevî, âşıklığın gereğinin ise, Allah'ı zikretmek olduğunu ve Allah'ın kendisini zikredenleri sevdiğini de vurgular.

“Gelin dostlar, zâkir kullar zikr edelim,
Zâkirleri Hüdâ şüphesiz sever imiş.
Aşksızların imanı yok, ey yârânlar,
Cehennem içre dinmeden dâim yanar imiş”

diyerek aşk olmadan inancın boş olduğunu, böylesi bir imanın Allah'a erişmede sahibine yetmeyeceğini belirtir. (H. 154/244, H. 172/275, H. 210/328). Zira Hoca Ahmed'in de ifade ettiği üzere, hayvanlar dahi Yaraticı'yı anarlarken insanoğlu bundan beri durmaktadır. (H. 172/275). İşte bu noktada rızayı talep eden sûfinin sabır, ibadet ve takvaya sarılarak, nefsinden geçmesi gerekir. (H. 119/189). Zira ahirette Allah'ın huzurunda kıymet görmenin, sultan olmanın yolu, melâmet hırkasını giymekten, batınını düzelterip zahirini viran eylemekten geçmektedir. (H. 163/262). Dolayısıyla Hoca Ahmed için aşk ve rızaya erişmek isteyen insanın kendisini sadece Hakk'a odaklayarak Allah'tan gayrı ne varsa her şeyden vazgeçmek gereklidir ki bu noktada onun “fakr”dan bahsettiğini görmekteyiz. İlk sûfîlerin yoksulluk anlamına gelen “fakr” ile Allah'a muhtaç olma anlamındaki “fakr”ı birleştirerek ve “fakr”ı Allah'a giden yol olarak anladıkları (Uludağ 1995: 133) düşünüldüğünde bu yeni bağlamında fakr, kişinin benliğini aşarak fenâfillaha erişmesi şeklinde yeni bir mana kazanır. Buna göre, kendinden vazgeçmeyi başararak varoluşun sırrını araştırmaya koyulan kişiye de fakîr denilir. (Çelik, 2001: 192).

Ahmed Yesevî, candan maldan geçerek, gözyaşı döken ve saçı başı yoluk halde nefsini kovan ve Hakk'ı arayan kişiyi yiğit kişi olarak nitelerken, Allah'ı zikretmeyi, meşakkati rahat belleyerek fakîrliği tercih etmeyi şu şekilde öğütler:

“Bu dünyada fakîrliği adet eyleyen,
Hakîrlik çekip meşakkati rahat bilen,
Kul Hoca Ahmed, iyilere hizmet eyleyen,
Kıyamet günü öyle kişi sultan olur”. (H. 138/217-218).

Dünyadan yüz çevirmeyi, nefsin arzularına sırtını dönmeyi fakîrlik olarak tanımlayan Yesevî, aşk'a ulaşmada fakr yolunu seçmenin vazgeçilmezliği üzerinde de durmaktadır.

“Kul Hoca Ahmed, hakîrim, günahımı okurum,
Dostum cevher, fakîrim, fakîrlikten vazgeçemem” (H. 196/309)

diyeyen Hoca Ahmed'e göre fakîrlik peygamber hasletidir ve son peygamber Hz. Muhammed de fakîrlik üzere yaşamış ve dervişliği Allah'tan almıştır.

“Dünyayı sevmek hataların başıdır,
O Mustafa bizi âgâh kılmadı mı?
'El-fakru fahrî' diye Allah Rasulü,
Kâdir'inden dervişliği almadı mı?” (H. 191/303).

Onun dikkat çektiği noktalardan birisi de fakr halinin sadece bu dünya ile alakalı olmayıp, öteki dünyayı da kapsayan bir hal olduğudur. Yesevî'nin tasvirine göre fakîr, bu dünyada güçlüğü, çileyi ve yoksulluğu seçmekle kalmayıp, sırf Hakk rızasını talep etmekten mütevellit ahiret nimetlerinde de gözü olmayan kimsedir. İşte bu şekilde bir vazgeçişle sırf Allah'a yönelen, O'nun sevgisi ve rızası dışında bir şey gözetmeyen kimse fenâ'nın da ötesine geçerek fenâfilfenâ derecesine erecektir.

“Muhabbetin derdi değdi, edâ oldum,
Devâ arayıp, eşiklerde gedâ oldum,
Gedâ olup, fenâ içre fenâ oldum,
Bu dünyaya didâr için geldim, dostlar!

Kul Hoca Ahmed, kul olarak giryân oldum,
İki âlem varlığından üryân oldum,
Kulluk içre kulluk kılıp, sultan oldum,
Bu dünyaya didâr için geldim, dostlar!” (H. 246/390-392).

Yesevî varlık ve yaratılış üzerine tefekkür etmeye **büyük önem verir**. Mademki insan yaratıcının sanatını ve hikmetini gösteren bir varlıktır öyleyse Yaratıcının kâinata yayılan tecellisinde onun sanat ve hikmetinin sınırlarını, varlıkların yaradılış nedenlerini araştırmalı, düşünmelidir. Bu düşünceyi insan ilkin kendi varlığından başlatmalıdır.

Ahmed Yesevî'nin, âlem ile ilgili görüşlerini İslâm düşüncesi çerçevesinde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Yesevî Yaratıcı'ya şöyle niyaz eder:

“Ya İlahi, Kadir, Allah'ım
Rahmet eyle kuluna ey Rahman
Sığındım Zat'ına ey Allah'ım
Yaradan bütün âlemin penahı” (H. 32/61).

Yesevî'nin bu beyitlerinde âlemin var olduğu, her şeyi yaratan bir yüce kudretin bulunduğu ve Allah'ın merhametiyle varlıkları ve âlemi koruduğu, dolayısıyla sığınılacak tek kudretin Allah olduğu düşüncesine vurgu yaptığı görülmektedir.

Köprülü, “Yesevîlik, hiçbir zaman ince ve derin bir panteizmin neşr ve telkinine çalışmamış olduğu gibi, onda, çeşitli kaynaklardan gelen muhtelif akîdelerin kaynaşmasından hâsıl olma bir takım fikir ve telakkilere de rastlanmaz” diyerek Yesevî'nin bu konudaki tavrını açıklamaktadır. (Köprülü, 1984: 115).

Hoca Ahmed Yesevî'nin vahdet-i vücûd konusunda Hallâc-ı Mansur'dan etkilendiği ve onun düşüncelerini paylaştığı Divân-ı Hikmet'te mükerrer olarak “Mansur gibi...” diyerek onunla kendisini benzeştirdiği ifadelerinden anlaşılmaktadır. (H. 6/17, H. 11/26-29, H. 145/229, H. 180/289). Hoca Ahmed'in fenafillahda kendisini Hallac-ı Mansur'a benzetmekle kalmayıp fikrî anlamda da onun takipçisi olduğunu söylemek mümkündür.

“Ene'l-Hakk'ın anlamını bilmez câhil,
Arif gerek bu yollarda, mertler denizi,
Akıllı kullar Hakk yâdına 'sevgili' dedi,
Candan geçip Sevgili'yi sevdim ben işte

...

Şeyh Mansur'un 'Ene'l-Hakk'ı yersiz değil,
Yolu bulan bize benzer, günahkâr değil,
Bütün soysuzlar bu sözlerden haberli değil,
Haberli olup Hakk kokusu aldım ben işte” (H. 11/27-28)

şeklindeki beyitlerde Yesevî, Hâllac'ın 'Ben Hakk'ım' ifadesini câhil kimselerin anlayamayacağını, irfan sahibi akıllı kimselerin ancak kendilerinden vazgeçerek Allah'ı sevgili edinmekle bunu kavrayabileceğini, kendisinin 'Ene'l-Hakk'ın manasından haberdar olduğunu dile getirir. Bir diğer Hikmet'te de zâhire göre hüküm veren kâl ehlinin varlığa dair batınî manayı sezemediklerinden Mansûr'u sapkınlıkla ve küfre düşmekle itham ettiklerini, oysa Mansûr'un kırklar katında layık olduğu değeri görerek şerbetlendiğini şu şekilde anlatır:

“Mansûr bir gün ađladı, erenler rahm eyledi,
Kırklar şerbet içirdi Mansûr’a değerini koyup
Mansur der ‘Ene’l-Hakk’; erenler işi doğru;
Mollalar der: ‘Doğru değil’ gönlüne kötü gelip
Söyleme “Ene’l Hakk’, kâfir oldun Mansûr deyip,
‘Kur’an içinde budur’ deyip, öldürdüler taş atıp,
Bilmediler mollalar Ene’l-Hakk’ın manasını,
Zâhir ehline hâl ilmini Hakk görmedi münasib”. (H. 96/155-156).

Hakikati bilen insan gerçek aşkı ve neye gönül verilmesi gerektiğini de bilendir. Aşk yolu, mehafet ve şeriat yolundan ayrı değildir. Böyle bir aşk anlayışı, insanı cismanî ve fânî arzuların ilerisine taşır. İnsan, ancak aşk makamına yükseldiğinde hakikati seyreyleyler. Dolayısıyla Hakk aşkı insanın bu manevî yükseliş gayesinde onun yolunu aydınlatır. Bu gayede kulun yapması gereken ilk şey de fanî olan ne varsa hepsinden vazgeçmek ve gayeye erişenlerin izini takip etmektir ki Hoca Ahmed Yesevî bunu şöyle dile getirir:

“Hak kulları dervişler, hakikati bilmişler,
Hakk’a âşık olanlar, Hak yoluna girmişler.
Hakk yoluna girenler, Allah diye yürüyenler,
Erenler izini izleyip memleketten geçmişler”. (H. 99/158).

Bu manada aşk hem ontolojik hem de epistemolojik bir mertebeye karşılık gelmektedir. İnsanoğlunun çoğu kere his ve duygu temelinde psikolojik bir olay olarak ele aldığı aşkın, Hoca Ahmed’in hikmetlerinde vurguladığı üzere evrende kozmolojik bir işlevi bulunmaktadır. Zira varlık âleminde olan her şey, nihai olarak aşk-ı ilahînin bir tecellisi olarak hareket eder. İnsan söz konusu olduğunda aşk sadece beşer düzleminde psikolojik bir halden ibaret değildir. O, hakikate ulaşmada aklın yolunu aydınlatan, insanı yakîne ulaştıran, nefsi itmi’nana erdiren ve insanın kemâl sıfatıyla bezenmesini sağlayan bir olgudur. (Kalın, 2017: 9).

Ahmed Yesevî, âleme sıradan bir bakışın yaratmanın esrarını anlamaya yetmeyeceğini, ancak bâtını görmekle sır perdesinin aralanıp hakikatin anlaşılabilceğini düşünmektedir.

“Kul Hoca Ahmed’in işte bu sözü,
Acaib değildir bakıp görse sırdan gözü,
‘Yokluk’ makamında özün özü,
‘Yokluk’ içeri bakıp görür dostlar” (H. 87/142)

dizelerinde o, varlığın yoklukta gizli olduğu temasını işlemektedir. Böylece o, sırta vakıf olanların âlemde olup biten hiçbir şeyi şaşkırtıcı bulmayacağını, hakikatin “yokluk” makamında olduğunu, bu makam seviyesinden bakanların varlığın özünü ve hakikati idrak edebileceğini söylemektedir.

Hikmetlerinde rızaya erişen âşıkların yeri olan tecelli makamından bahsederken, o derecenin tevhid makamı olduğunu vurgular. Gönlü Allah nuruyla dolan kullar, dünyevî anlamda şuuru kaybeder ve kendilerinden geçerler. Bu yolun sıkıntılı yolculuğunda bir rehber ihtiyacı olduğuna Yesevî yine dikkat çeker. Rehber edinmeden çıkılan aşk yolculuğunda şeytanın vesvese ve iğvalarından kurtulmak zordur. Çünkü bu yolculuğun sonunda tecelliye mazhar olmak için candan, baştan, mal-ü mülkten geçmek ve ölmeden önce ölmek başarılması zor bir imtihandır. Tevhid makamını bir ağaç metaforuyla simgeleyen Yesevî, bu noktaya erişenlerin rıza-i ilahî ve ebedi hayat için dünyalarından vazgeçen kimseler olduklarını ve kendisinin marifet bostanındaki bu tevhid ağacının meyvesinden yediğini belirtir. (H. 48/84, H. 88/143, H. 95/150, H. 135/214-215, H. 176/282).

SONUÇ

Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde sevgi, hoşgörü, ihlas ve ibadete oldukça fazla vurgu yapıldığını ve tüm bunların insanı ilahî aşka götüren vesile ve vasıtalar olduğunu görmek mümkündür. Aşkın Olan'a duyulan sevgi, Hoca Ahmed'e göre tevhid/birlik düşüncesinin temelidir. Ancak, Hakk'a ulaşmada sadece kalpte sevgiye yer vermenin insanın kurtuluşuna yetmeyeceği, nefsin islahıyla beraber onu kemale eriştirecek çeşitli davranışların da elzem olduğu Hoca Ahmed'in sıklıkla vurguladığı bir noktadır. Ona göre, insan kendinden başlayarak evreni seyretmeye başladığında çokluk içinde birliği, zâhirde bâtını temaşa edebilecektir. Böylelikle, rıza makamına erişerek kendini Allah'ta yok etme, Hakk ile bir olma, birliğin hakikatine ulaşarak O'nda daim olma söz konusu olacaktır. Allah'ta bâkî kalmanın yolu benliği eritmekten, candan geçmekten, dünyadan yüz çevirip Hakk'ı zikretmekten geçmektedir.

Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde dikkat çeken noktalardan biri de aşk yolculuğunda bir rehber teslim olmanın gerekliliğine inanmasıdır. İnsanın nefsiyle ve arzularıyla mücadelesinin güçlüğü nedeniyle Hoca Ahmed Yesevî, kişiyi Hakk yolunda nihayete erdirecek bir kılavuza, bir pîr-i kâmil'e ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Onun, "Bir" ve "Var'ım" dediği Aşkın Olan'a ulaşma ve kavuşmada esas vurgu yaptığı şey, bir takım uhrevî mükâfatlar değil, Hakk'ın rızası ve sevgisini kazanmaktır. Bu gayeye doğru yürüyen aşk yolcusuna Hoca Ahmed, kimi zaman Hallac'a kimi zaman İbrahim Edhem'e benzemeyi tavsiye etmektedir. Zira bu iki Hakk yolcusunun yaşam örneklerinde olduğu gibi, rızayı seçenlerin belli fedakârlıklara, meşakatlere ve belki eziyetlere katlanması, bu gibi hal ve durumları nefsi öldürmede bir yöntem olarak kabullenmesi aşk yolculuğunda mühimdir.

Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de, birlik/vahdet düşüncesidir. Onun, İslam Düşünce tarihinde vahdet-i vücûd olarak anılan bu düşünceyi İbn-i Arabî'den daha önce ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Yesevî'nin esas davası tevhid-i ilâhîdir, birliktir. O, Allah'ın birliği ile toplumun birliği arasında bağlantı kurar. Dağınıklığın kesrete, beraberliğin ise birliğe götüreceğine vurgu yaparak, insanların tek başlarına hareket etmeyip bir araya gelerek toplum birliğini tesis etmelerini arzular. Özellikle ilim ve hüküm sahibi konumunda olanların haktan ve adaletten sapmadan bu birlik ve bütünlüğe katkı yapmalarını tavsiye eden Hoca Ahmed, benlik davasında olan, menfaat üzere yaşayan insanların toplumun dağılıp saçılmasına sebep olacaklarına dikkat çeker. Birlik üzerinde durup "Ben, benlik güden kişilerden kaçtım ben işte" (H. 1/3) diyerek ayrılık gayrılık gütmeyi yermiştir.

KAYNAKÇA

- ASLIYÜCE, E., (2014). **Türkistan'dan Anadolu'ya Alpler-Erenler**, Yesevî Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, M. S., (2002). **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı YINLARIRI, İzmir.
- BANARLI, N. S., (1983). **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BOZKURT, F., (1995). **Türklerin Dini**, Cem Yayınları, İstanbul.
- CANBAY, A. ve NACAĞCI z., (2017). "Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinin Türk Müzik Kültürüne Yansımaları", **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi** 80, 43-75.
- CANIM, R., (1996). "Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'de Tasavvuf Düşüncesi", **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 9-12.
- ÇELİK, İ., (2001). "Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr", **EKEV Akademi Dergisi**, III/2.
- ECER, A. V., (2014). **Yesevî'den Ahi Evren'e**, Yesevî Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, K., (1983). **Ahmed-i Yesevî: Divânı Hikmet'ten Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ERASLAN, K., (1989). "Ahmed Yesevî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2, 159-161.
- ERTÜRK, R., (2004). **Sufi Tecrübenin Epistemolojisi**, Fecr Yayınları, Ankara.
- YESEVÎ A., (2016). **Divan-ı Hikmet**, (Haz. Hayati Bice), H Yayıncılık, İstanbul.
- KALELİ, L., (1998). **Yesevi ve Hünkâr ile Olduk Enel-Hak**, Can Yayıncılık, İstanbul.
- KALIN, İ., (2017). "Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet", **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 80, 1-15.
- KENJETAY, D., (1999). "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2, 110-128.
- KENJETAY, D., (2003). **Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi**, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, F., (1984). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KÖSOĞLU, N., (1997). **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, *Ötüken Neşriyat, İstanbul*.
- MİRHALDARAGLI, M., (2001). **Hoca Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunan Hikmetleri**, (Haz. Metin Akar), Hoca Ahmed Yesevî Vakfı Yayınları, İstanbul.
- MUNİS, M., (2016). **Pîr-i Türkistan Hâce Ahmed Yesevî**, Mostar Yayınları, İstanbul.
- ÖNGÖREN, R., (2010). "Şeyh", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 39, 50-52.
- ŞENER, A., (2016). **Ahmet Yesevi İki Nehir Arasındaki Okyanus**, Yediveren Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, S., (1995). "Fakr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 12, 132-134.
- YAMAN, A., (2016). **Pir Ahmet Yesevi**, Yedinci Kapı Yayınevi, İstanbul.
- YILDIRIM, A., (2017). "Hoca Ahmed Yesevî Düşüncesinin Kaynağı Olarak Hadis", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 80, 75-93.
- YILMAZ, D., (2015). **Hz. Türkistan Ahmet Yesevi**, Ataç Yayıncılık, İstanbul.
- ZEYBEK, N. K., (2014). **Aşk Yolu Hoca Ahmet Yesevî ve Hikmetleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ZEYBEK, N. K., (2015). **Allah'a Aşk ile Ulaş Hoca Ahmet Yesevî ve Hikmetleri**, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul.